

Landbebyggelsen

Det var først og fremmest en række naturgivne forudsætninger, som var afgørende for, hvor der opstod et landsbysamfund. Det var i første række den konkrete tilstedeværelse af en række forskellige, landskabelige ressourcer, især vand og nærheden til eng-, ager- og skovarealer, der var en væsentlig betingelse for bosætningen. I anden række var udnyttelsen af disse naturforudsætninger afhængig af de forhåndenværende produktionsmetoder. I egnen omkring Kolding ses det således, at landsbyerne i de fleste tilfælde ligger i tilknytning til åer og vandløb. Engarealerne omkring vandløbene gav mulighed for græsning og høslet, og arealerne over ådalene var god agerjord. Landet omkring Kolding var og er stadig rigt på skov, der var anvendelig til både byggemateriale og brændsel. Landsbyerne i Kolding opstod i middelalderen og den oprindelige placering er stort set intakt. Med hensyn til bygningerne er det imidlertid kun landsbykirkerne, der kan føres tilbage til middelalderen.

Landsbytyper

Landsbyerne kan deles op i flere forskellige typer afhængig af, hvordan vejene og bebyggelsen er struktureret i forhold til det omgivende landskab. Typologisk set kan næsten alle landsbyerne i Kolding Kommune betegnes som vejbyer. Sdr. Stenderup og Agtrup er begge vejklyngebyer. Her forgrener vejene sig i et uregelmæssigt og kompliceret net, hvor omkring gårdene ligger uregelmæssigt fordelt. Binderup og Påby er som type betegnet vejfortebyer. Resten af landsbyerne betegnes som slyngede vejbyer, hvilket er den almindeligst forekommende landsbytype i landet. De slyngede vejbyer har tilpasset sig forskellige landskabstyper og følger landskabets konturer. Bygaden blev brugt som intern forbindelsesvej og var samtidig forbindelsen til marker, overdrev og enge. Ofte ligger vejbyerne som randbyer langs et vandløb, en dalkant eller et andet markant landskabstræk. Ejstrup, Dons og Sdr. Bjert er fine eksempler på randbyer, som ligger på et plateau langs en ådal. Disse landsbyer blev ofte placeret, hvor der var bedst mulighed for at have græsning i dalen og agre på de højere liggende plateauer.

Landboreformerne i slutningen af 1700-tallet førte til udskiftningen af landsbyernes fælles jorder. Dyrkningen af den fælles bymark betød tidligere, at bønderne var afhængige af en fælles dyrkningsplan. Efter at jorden blev delt ud på landsbyens forskellige gårde, blev den enkelte bonde mere fri til at disponere driften. Udskiftningen gennemførtes for Koldingegnens vedkommende i årene omkring 1770-1790, og udflytningen af gårdene skete gradvist i tiden herefter. I de mindre landsbyer kunne jorden udstykkes i stjerneform ud fra landsbyen, hvorved gårdene kunne blive liggende i landsbyen. Landsbyjorden omkring Nr. Bjert er ganske vist ikke fordelt i ren stjerneform, men princippet kan dog alligevel aflæses tydeligt. For de større landsbyers vedkommende var det dog ikke muligt at få passende jordstykker ud af denne fordelingsform. Jorden blev derfor udstykket i regulære blokke, der ofte kom til at ligge så langt fra landsbyen, at det var formålstjenligt at flytte gårdene ud til markstykket. Det betød, at den gamle landsbystruktur i mange tilfælde gik delvist i opløsning. I forbindelse med udskiftningen blev der også udstykket en del små husmandsflodder både i og omkring landsbyerne, som så siden kom til at udgøre grundlaget for fremkomsten af nye småbebyggelser.

Udsigten fra Påby mod Harte, hvor kirken knejser på toppen af bakken ovenfor den opdæmmede sø.

Siden har nye faktorer yderligere ændret den oprindelige landsbystruktur. I slutningen af 1800-tallet begyndte andelsbevægelsen at sætte sine spor i landsbyen i form af nye mejeri-, slagteri- og brugsforeningsbygninger. Industrialiseringen af landbruget betød en sammenlægning af jorden til færre gårde. Overflytningen af de beskæftigede inden for landbruget til andre erhverv afstedkom en affolkning af landsbyerne med en deraf afledt ændring af landsbystruktur og befolkningssammensætning.

Landsbyernes navne og alder

Endelserne på de enkelte landsbynavne kan fortælle om landsbyernes oprindelsestidspunkt. Endelserne -strup, -trup, -drup og -rup er afledt af torp. Endelsen -torp stammer fra tiden omkring vikingetiden, hvor nye dyrkningsmetoder blev taget i anvendelse, og nye samfund opstod på hidtil udyrket jord. Andre stednavne med oprindelse i vikingetiden har endelserne -by, -tofte og -bølle. Et endnu ældre navnelag bærer endelserne -heim, -inge, -lev, -løse og -sted. Det stammer fra 300- og 400-tallet, hvor der blev foretaget en omlægning af landsbystrukturen for at opsure den voksende befolkning. Landsbyerne blev gjort større, gårdene voksede og fik flere arbejdende folk under samme tag. Det er i øvrigt først fra dette tidspunkt, at gården fremstår som den selvstændige økonomiske enhed, vi kender i dag.

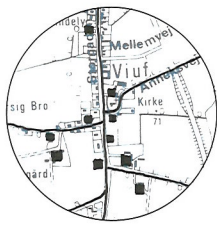

Dons med de store gårde langs landsbygaden.

På aktuelle kort er indtegnet landsbyernes udstrækning omkring år 1800. Vejene og gårdene er skitse-mæssigt markeret i overensstemmelse med gamle originalkort over landsbyerne, idet husene dog er udeladt. For Sdr. Bjert, Agtrup, Skartved og Sdr. Stenderups vedkommende er dog brugt kortgrundlag fra 1861. Originalkort fra div. år. Kort og Matrikelstyrelsen.

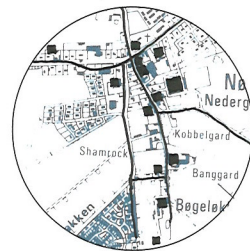
2. Almind.
Se side 57

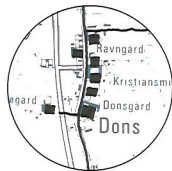
1. Viuf.
Se side 56

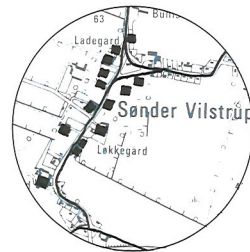
20. Bramdrup.
Se side 42 og 53

19. Nr. Bjert.
Se side 43 og 52

3. Dons.
Se side 56

18. Sdr. Vilstrup.
Se side 41 og 54

5. Ejstrup.
Se side 44 og 54

4. Rådvad.
Se side 54

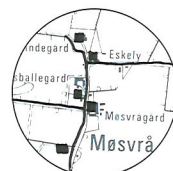
6. Harte.
Se side 55

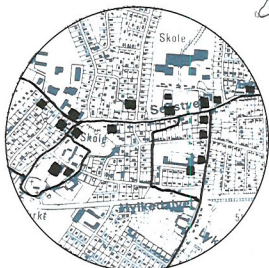
7. Påby.
Se side 55

17. Eltang.
Se side 44 og 52

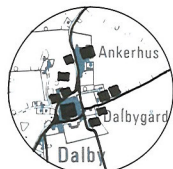
16. Møsvrå.
Se side 57

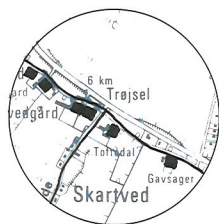
8. Seest.
Se side 58

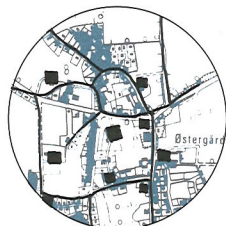
9. Vonsild.
Se side 45 og 59

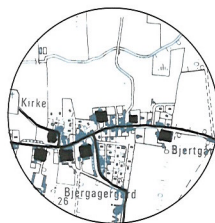
10. Dalby.
Se side 60

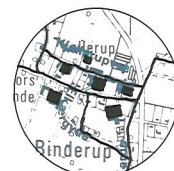
11. Skartved.
Se side 63

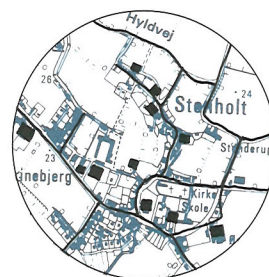
12. Agtrup.
Se side 46 og 63

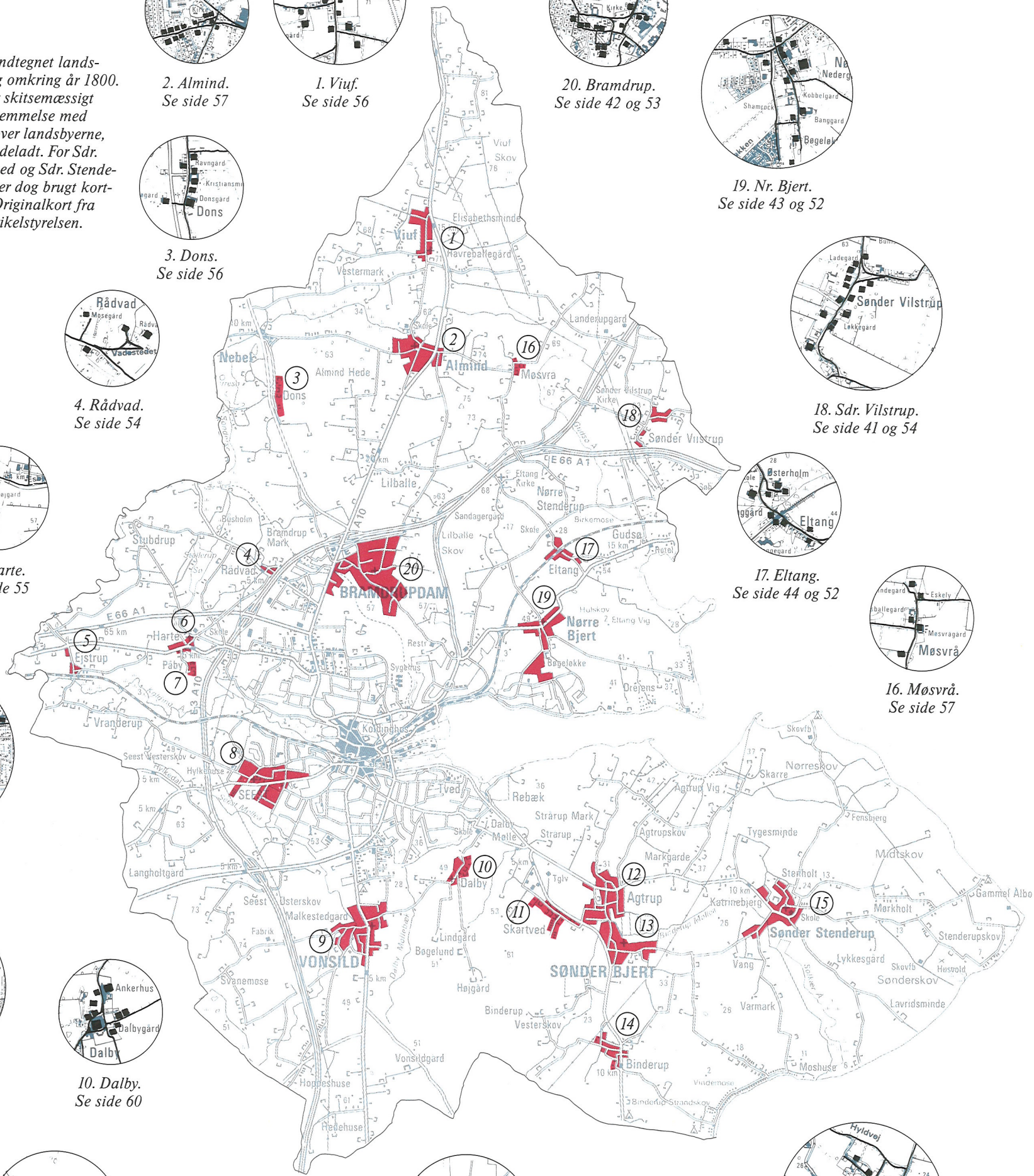
13. Sdr. Bjert.
Se side 46 og 63

14. Binderup.
Se side 45 og 62

15. Sdr. Stenderup.
Se side 47 og 60

De store gårde

I de fire sogne Sdr. Stenderup, Sdr. Bjert, Dalby og Vonsild syd for Kolding Fjord er landskabet præget af gårde af en størrelse, som ligger over landsgennemsnittet. De fire sogne blev ved grænsedragningen i 1864 sammen med de fire andre sogne i Nr. Tyrstrup Herred tillagt Kongeriget Danmark som en kompensation for afgivelsen af de kongerigske enklaver i Vestslesvig. De otte sogne blev regnet for at være de mest udbytterige, og jo nærmere gårdene lå til Kolding desto mere købstadspræget var livsstilen. Efter grænsedragningen benyttede de otte sogne sig af markedet i Kolding i stedet for, som hidtil, det i Haderslev. Dette udvidede opland betød en mærkbar stigning i handelen på byens marked, mens en tilsvarende nedgang var mærkbar i Haderslev.

Årsagen til forekomsten af disse store gårde kan findes flere steder, men den væsentligste årsag var nok den, at egnen fra gammel tid ingen godser havde. I slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet købte eller byttede Frederik 2. og senere Christian 4. sig til godsjordene i områderne omkring Haderslevhus og Koldinghus. Begge slotte var i perioder kongefamiliens foretrukne opholdssteder. Opkøbet af godserne var begrundet i ønsket om at skaffe et stort samlet jagtrevir i den skovrige egn omkring de to slotte. Den erhvervede landbrugsjord blev så efterfølgende opdelt i kongelige fæstegårde.

Størrelserne på disse gårde lå noget over landsgennemsnittet. Før de store gårdsammenlægninger, som er foregået de senere årtier, var gårdstørrelserne i området mellem Kolding og Haderslev ofte på 40-80 ha. Det var heller ikke ualmindeligt med helt op til 120-150 ha, mens en pas-

sende gårdstørrelse i resten af landet var på 20-30 ha. Dertil kommer, at jorden på egnen er meget frugtbar og skovrig. Til hver gård hørte desuden et stykke skov, som også gav en indtægt.

Gårdene havde med deres beliggenhed lige syd for grænsen til Slesvig gunstige vilkår for afsætning af overskudsvarer til de store europæiske markeder uden at skulle betale told, især studetolden, der indtil 1826 blev afkrævet ved udførsel af stude fra kongeriget.

Flere gårde er opført som mindre herregårdsanlæg, hvor det store og statelige stuehus efter klassisk mønster er placeret i et symmetrisk avlsgårdsanlæg med to sidelænger ned til en allé. Gårdene ligger oftest placeret i landsbyens udkant eller var fritliggende med de bedste muligheder for en både præsentabel og praktisk beliggenhed. En stor del af de nuværende stuehuse er bygget eller ombygget i midten af 1800-tallet. På det tidspunkt var de økonomiske problemer efter Napoleonskrigene overvundet, og landet var kommet ind i en periode med et godt kornsalg, som for alvor gjorde gårdene velhavende.

Afgrænsningen af dette område med de store gårde er nogenlunde sammenfaldende med den geografiske skillelinie, der går mellem Vestjyllands magre jorder og de muldrige østjyske morænebakker. Skillelinien er nogenlunde identisk med isens hovedopholdslinie under sidste istid. I landskabet med de bakkede, frugtbare jorder mellem Kolding Fjord og Haderslev ligger de store gårde forholdsvis tæt, men jo nærmere israndlinien desto mere spredt ligger gårdene.

Stuehuset med sidebygninger på Strårup, der er en af kommunens største gårde, beliggende sydøst for Kolding.

Eltanggård med fint anlagt gårdsplads mellem de lange staldlænger.

Stuehuset på Virkelyst sydvest for Kolding. Den asymmetriske facade modsvarer alléens skrå forløb ind på gårdspladsen.